OBRAZ YARATISHDA SIMVOLIZMNING O‘RNI VA POETIK USLUB MASALASI

Muallif: ***Irisova Komila Sherzod qizi***
Samarqand Davlat Universiteti, Adabiyotshunoslik:
O‘zbek adabiyoti yo‘nalishi, 2-kurs magistranti

Annotatsiya(Abstract): ushbu maqolada istiqol davri o’zbek qissalaridagi simvollar va ilodkorlarning poetic uslubi tahlil qilinadi. Obekt sifatida “Sho’rodan qolgan odamlar” qissasi olindi. Tahlil davomida ramz tushunchasi va zamonaviy ramzlarga, poetik uslub masalalariga ham e’tibor qaratiladi.

Tayanch so’zlar: qissa, razm(simvol), simvolizm, sho’ro, xotira, tarix, istiqlol, obraz, zamonaviylik, poetik uslub.

Kirish. Istiqlol davri o‘zbek adabiyotida badiiy ifoda vositalarining imkoniyatlari sezilarli darajada kengaydi. Jumladan, obraz yaratishda simvolik tafakkur va poetik ifoda vositalaridan foydalanish holatlari avvalgi davrga qaraganda ko‘proq ahamiyat kasb etdi. Bu holat ayniqsa qissachilik janrida yaqqol namoyon bo‘ldi. Chunki qisqa hajmli nasriy janr bo‘lgan qissa aynan ichki tuzilishi, ma’no qatlamlariga, ramziy obrazlar tizimiga va poetik idrok imkoniyatlariga asoslanishga ko‘proq moyildir. “Simvol” (yunoncha symbolon — belgi, ramz) so‘zi qadimdan inson tafakkurining ajralmas qismi bo‘lib kelgan. Ramz orqali inson murakkab tushunchalarni, ruhiy holatlarni, falsafiy g‘oyalarni ifodalagan. Simvolizmning mohiyati shundaki, u voqeani emas, voqelik ortidagi ma’no dunyosini ko‘rsatadi. Ramz — bu ko‘p qavatli ma’noga ega badiiy birlik bo‘lib, u o‘quvchini fikrlashga, izlashga undaydi. Shu jihatdan simvolik obraz realizm va modernizmni bog‘lovchi estetik ko‘prikdir.

O‘zbek adabiyotida ramzli fikrlash qadimdan mavjud. Xalq og‘zaki ijodidagi afsona, rivoyat, maqol va dostonlarda ramziy obrazlar keng qo‘llangan. Tasavvuf adabiyotida esa ramz — ma’naviy haqiqatni ifodalovchi asosiy badiiy vosita bo‘lgan. Navoiyning “Lison ut-tayr” asarida qushlar — inson ruhining kamolot yo‘lidagi ramzidir. Shu ma’noda, o‘zbek adabiyotida simvolizm g‘arb ta’siri bilan emas, balki o‘z milliy ildizlari asosida shakllangan.

Istiqlol davrida esa bu ramziy tafakkur yangicha mazmun kasb etdi. Endilikda yozuvchilar ramz orqali millat ruhining o‘zgarishi, tarixiy xotira, ma’naviy uyg‘onish, erkinlik va vijdon azobi kabi murakkab tushunchalarni badiiy ifoda eta boshladilar.

Simvolizm — bu oddiy obraz orqali ko‘p qavatli, murakkab g‘oyaviy-falsafiy ma’nolarni ifodalashga intiluvchi uslubdir. U tasvir ostida yashirin ma’no izlaydi, badiiy qiyofa orqali ko‘ngil holati, jamiyatdagi ruhiy o‘zgarishlar, muallif falsafasini anglatadi. Bu jihatdan u romantizmga yaqin, lekin realizm bilan uzviy bog‘liq. Chunki

simvolizmda tasvir voqelikdan uzilmaydi, balki metaforik ifoda orqali uni chuqurlashtiradi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotda obraz yaratishning eng muhim unsurlaridan biri — bu ramz (simvol) va poetik uslubdir. Har qanday badiiy asarda yozuvchi voqelikni bevosita emas, balki majoziy, ramziy shaklda ifodalaydi. Bu usul orqali yozuvchi hayotiy hodisalarning ichki mohiyatini ochadi, ularni chuqur falsafiy mazmunga ega qiladi. Simvolizm — bu nafaqat adabiy oqim, balki butun badiiy tafakkurning uslubiy yo‘nalishidir. Ramz orqali yozuvchi real voqelik ortidagi yashirin ma’noni, ruhiy kechinmalarni, insoniy holatlarning nozik jihatlarini ochib beradi. Istiqlol davri o‘zbek adabiyotida simvolizmning o‘rni ayniqsa kuchaydi.

Shoyim Bo‘tayevning “Sho‘rodan qolgan odamlar” qissasida Nazoratchi obrazida ramziylik va poetik ifoda o‘zaro uyg‘unlashgan. Bu obrazda sobiq davrning ruhiy ziddiyatlari, ma’naviy barqarorlik va zamon o‘zgarishlariga moslasha olmayotgan insonning ramziy ma’nosi mujassam. U faqat bir kishi emas, balki — o‘z hayotini sukutda yashagan, o‘zini fido qilgan, ammo tan olinmagan insonlar sinfining timsolidir. Shu bilan birga, Nazoratchi obrazida insoniylik, sabr-matonat, diyonat, jasorat degan qadriyatlarga zid inson tasviri badiiy shaklga ega bo‘ladi. Muallif bu obrazga ijtimoiy muhit ta’sirida ramziy ma’no yuklaydi.

Nazoratchining o’g’li— yangi davr vakili sifatida tasvirlansa-da, u ham o‘z yo‘lini topa olmayotgan, o‘zining qadriyatlari bilan jamiyat orasidagi qarama-qarshilikni anglayotgan yosh avlod timsolidir. Bu ikki obraz o‘rtasidagi munosabat — aslida ikki zamon, ikki qarash, ikki mentalitet o‘rtasidagi ziddiyatni ifodalaydi. Va bu ziddiyat ochiq ixtilof emas, balki tinch sukunat ichidagi ichki dramatizm orqali aks ettiriladi. Bu yerda muallif simvolizm orqali xalq, e’tiqod, vijdon degan tushunchalarni Nazoratchi obraziga qarama-qarshi qo’yadi. Toshmurod esa o‘zini o‘sha qadriyatlar fonida sinovdan o‘tkazayotgan yosh ruhiy qahramondir. Simvolizm va poetiklik bu adabiyotda ko‘rishdan ko‘ra sezish, tushunishdan ko‘ra his qilish, sodda ko‘ringan obraz ortidagi murakkablikni anglashga asoslanadi. Shu tariqa, obraz yaratishning bu shakli o‘zbek nasrining badiiy salohiyatini oshirdi, zamonaviy tafakkurga xos ko‘p qatlamli ifoda, murakkab ruhiy holatlarni ochib berish imkonini berdi. Bu esa qissachilikda ramziy obrazlar, poetik ifoda va simvolik tahlil metodologiyasini o‘ziga xos adabiy maktab darajasiga ko‘tardi.

“Sho‘rodan qolgan odamlar” qissasidagi Nazoratchi obrazi — totalitar tafakkur ramzi sifatida tasvirlangan. Shoyim Bo‘tayevning “Sho‘rodan qolgan odamlar” qissasi istiqlol davri o‘zbek adabiyotida murakkab o‘tish davrining adabiy in’ikosi sifatida muhim o‘rin egallaydi. Asarda jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy-siyosiy o‘zgarishlar, mustaqillikdan keyin vujudga kelgan yangi qadriyatlar bilan sobiq tuzum vakillarining ichki to‘qnashuvi badiiy ifoda topadi. Shu borada asarning asosiy markaziy, lekin salbiy obrazi bo‘lgan Nazoratchi personaji o‘ta muhim ramziy yuklamaga ega.

Nazoratchi obrazi orqali muallif nafaqat individual xarakterni yaratadi, balki butun bir davrni, totalitar tafakkurda shakllangan shaxs tipini badiiy personaj orqali aks ettiradi. U — sho‘ro mafkurasining eng quyi darajadagi amaldori, biroq o‘zini muqaddas tartibning saqlovchisi, jamiyat “ma’naviyatini” nazorat qiluvchi arbob sifatida ko‘radi. Nazoratchining ruhiyati, til uslubi, odob-axloq me’yorlariga bo‘lgan munosabati o‘z zamonining sovet qatlamiga chuqur singib ketgan odamining prototipi sifatida talqin qilinadi.

Nazoratchining eng asosiy xususiyati — bu yangilikka qarshi ichki qarshilik, o‘zgacha fikr va erkinlikka nisbatan murosasizlikdir. U atrofdagi odamlarga ma’rifat berish yoki ularni tarbiyalashga emas, balki kuzatish, tahlil qilish, gumonsirash orqali hukmronlik qilishga harakat qiladi. Bu holat uning psixologik portretini o‘ta murosasiz, mafkuraviy ziddiyatli, ma’naviy jihatdan qashshoq shaxs sifatida tasvirlanishiga olib keladi. Muallif bu personajni ijtimoiy g‘azab yoki ochiq tanqid yo‘li bilan emas, balki sof badiiy vositalar, ramziy detallar, nutq ko’rinishlari orqali ifodalaydi.

Masalan, Nazoratchining oddiy bir epizoddagi harakatlarida uning har bir qadami, yuz ifodasi, aytilmagan so‘zlari orqali ham uning ichki dunyosi fosh etiladi: u o‘zining mavjudligini tasdiqlash uchun boshqalarga hukm o‘qishga, ularni ayblashga muhtoj. Asarda ta’kidlanishicha, Nazoratchi har qanday mustaqil fikrga shubha bilan qaraydi, erkinlikni beqarorlik deb talqin qiladi, insoniy munosabatlardan ko‘ra “intizom”ni afzal ko‘radi. Bu jihatlar uni avtoritar shaxs sifatida ko‘rsatibgina qolmay, balki sho‘ro mafkurasining asoratli namunasi darajasiga ko‘taradi. U o‘zining o‘tgan davrdagi “qadri”ni, “mavqei”ni saqlab qolish uchun harakat qiladi, natijada — u zamonaviy jamiyatda xiralashgan, ifloslangan, o‘z-o‘zini inkor etayotgan shaxsga aylanadi.

Nazoratchi har doim o‘zining harakatlarini sof mafkuraviy andozalar bilan himoya qiladi. Aslida esa bu ifodalar uning o‘zini oqlashiga emas, balki tarixiy jarayonlarda adashganini ko‘rsatishga xizmat qiladi. U jamiyat uchun emas, tizim uchun yashagan; erkinlik emas, intizomni qadrlagan; odam emas, buyruq bilan ishlagan shaxs sifatida aks etadi.

Nazoratchi qissada oddiy salbiy obraz emas — u tuzumni ichida yashab, unga butunlay singib ketgan odamning badiiy timsoli, Sho‘ro mafkurasi tarbiyalagan inson modelining yakuniy fojiasidir. Shu sababli ham bu obraz qissa markazida salbiy xarakter bo‘lishiga qaramay, butun asarning ideologik, ruhiy va estetik mag‘zi sifatida namoyon bo‘ladi.

Shoyim Bo‘tayev Nazoratchi obrazini yaratish orqali sobiq tuzumning inson ruhiyati ustidagi salbiy ta’sirini ochib beradi. Bu obraz mustaqillik davrida erkinlikni qabul qilishga tayyor bo‘lmagan, ijtimoiy o‘zgarishlarga qarshi bo‘lgan shaxsning obrazidir. Asar nomining o‘zi ramziy ma’noga ega: “Sho‘rodan qolgan odamlar” — bu faqat sobiq davr kishilari emas, balki tarixiy xotira, o‘tgan davr ruhi, eski dunyo

merosidir. Qahramonlar orqali yozuvchi sovet mafkurasidan qolgan ruhiy tazyiqni, o‘zlikni yo‘qotish jarayonini ochib beradi. Shu bilan birga, bu holat faqat bir tarixiy davrga emas, balki insoniyat tarixida takrorlanadigan umumiy ruhiy holat — insonning o‘zligidan uzoqlashuviga ishora qiladi.

Xulosa. Simvolizm ko‘pincha g‘arb adabiyotidan kirib kelgan oqim sifatida qaraladi, biroq o‘zbek adabiy tafakkurida u qadimiy ildizlarga ega. Tasavvuf she’riyatidagi ishq, may, yor, yo‘l, sahro, qush, sham kabi ramzlar bugungi zamonaviy adabiyotda ham o‘z ma’nosini yo‘qotmagan, balki yangi ma’nolar bilan boyigan.

Shoyim Bo‘tayev ijodi ana shu an’anani davom ettiradi, ammo zamonaviy ruh bilan. Ularning ramzlari endilikda diniy yoki falsafiy ma’nodan tashqari ijtimoiy-psixologik ma’no kasb etadi. Bu esa istiqlol davri adabiyotining o‘ziga xos belgisi — inson ruhini milliylik orqali anglashga urinishdir.

Milliylik va simvolizmning uyg‘unligi, avvalo, yozuvchining dunyoqarashida namoyon bo‘ladi. Shoyim Bo‘tayev o‘z obrazlarini milliy mentalitet asosida quradi: u o‘z qahramonining og‘rig‘ini xalq og‘rig‘i sifatida ko‘rsatadi. Erkin A’zam esa global muammolarni milliy muhit orqali yoritadi: ijod erkinligi, ma’naviy qadriyatlar, zamon bosimi kabi mavzularni o‘zbek hayoti fonida ko‘rsatadi.

Ramz faqat ma’no tashuvchi belgi emas, balki butun asarning kompozitsion markazidir. Istiqlol davri qissalarida ramzlar asarning g‘oyaviy tuzilmasini belgilaydi, ularni o‘qimasdan asarning ma’nosini to‘liq anglash mushkul.

Masalan, “Sho‘rodan qolgan odamlar”da “qolgan” so‘zi ramzdir — u o‘tmishdan, tarixdan, insonning o‘zligidan qolgan narsa, demak, “xotira”ni bildiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adabiy turlar va janrlar. III tomlik. 1-t. – T.: Fan, 1991. - 384 b.
2. Adabiyot nazariyasi. II tomlik. 1-Tom. Adabiy asarda konflikt. –T.: Fan, 1978.
3. Karimov N. Urushdan keyingi davr o‘zbek sovet adabiyoti. – T. Fan, 1982.
4. Nazarov B. Davr va qahramon G‘G‘ O‘zbek adabiy tanqidchiligi.T. Fan. 1979.
5. Yoqubov H. Adibning mahorati. – T.: Fan, 1966.
6. Sh.Bo’tayev. Sho’rodan qolgan odamlar. Ijod-press. 2019. 256-b